

V. CZEGLÉDY SÁNDOR SZÉLESKÖRŰ ÁLTALÁNOS TEOLÓGIAI MŰVELTSÉGE

Czeplédy Sándor nemzedéke, ahová Török István és Pákozdy László Márton is tartozott, a maga tudományterületét interdiszciplinárisan művelte. Ez a nemzedék még megengedhette magának, hogy a teljes teológia palettáján képzelje el saját szűkebb szakterületét. E nemzedék kiemelkedő tagjai olyan széleskörű általános teológiai műveltséggel bírtak, amely képessé tette őket a teológia szinte bármely diszciplínájának a művelésére. Török István például járatos volt a dogmatika, etika és gyakorlati teológia területén, ugyanakkor nagyszerűen prédikált.³⁹² Pákozdy László Márton ugyancsak különleges életművet hagyott hátra. Egyszerre volt vallástörténész és exegeta, ószövetséges tudós és az intertestamentális irodalom avatott kutatója. Magabiztosan mozgott az újszövetségi tudományokban is, „ugyanakkor cikkei elárulják rendszeres teológiai jártasságát, aki tökéletesen átlátta a gyakorlati teológia-öku-
menika összefüggéseit.”³⁹³

Azért is fontos Czeplédy Sándor életművének feldolgozása, hiszen ő maga is hatalmas általános teológiai műveltségre tett szert, ugyanakkor a 20. század utolsó nagy gyakorlati teológusa volt, aki a diszciplína óriási munkamezejét még átfogó módon belátta, ami napjainkban már lehetetlen feladat.³⁹⁴ Széleskörű felkészültséggel és enciklopédikus ismeretanyaggal rendelkező teológus volt, külföldön a magyar református tudós teológusok közül korának egyik legismertebb alakja, viszont tudományos tevékenységének jelentőségét csak a teljes életműve alapján lehet megállapítani, mert a teológia majd valamennyi területén értékeset alkotott.³⁹⁵

392 Interjú id. dr. Fekete Károly professzorral. 2006. április 4.

393 HODOSSY-TAKÁCS: Bevezető: A vallástörténet és bibliai teológia tanszéke, 9.

394 FEKETE: Czeplédy Sándor debreceni professzor gyakorlati teológiai munkássága, 114.

395 CZEGLÉDY: Prof. Dr. Czeplédy Sándor szakmai életrajza, TtREL I.27.c.285, 1996, 2.

Vérbeli teológus volt. Komoly rendszeres teológiai tudással rendelkezett, hiszen a rendszeres teológia irányából indult, s masszív rendszeres teológiai korszakaként tartjuk számon mindmáig teológiai pályájának kezdeti éveit. Gyakorlati teológiai tudását a gyakorlati teológia professzoraként kamatoztatta kerek száz szemeszteren keresztül. Ő azonban nemcsak a rendszeres teológiához, vagy csak a gyakorlati teológiához értett, hanem széleskörű általános teológiai műveltséggel bírt. Ebben rejtett zsenialitása, valamint abban, hogy bármely teológiai kérdéstről naprakész ismeretekkel rendelkezett. Komplex teológiai ismeret jellemezte, amely otthonossá tette őt az exegézis terén. Mély bibliai ismeretei voltak. Erről tanúskodnak írásmagyarázatai. Ez látszik meg A választott nép könyvének helytálló bibliai teológiai megállapításain és igehirdetéseinek alapos exegetikai hátterén.³⁹⁶ Ugyanakkor történeti érdeklődése is számottevő volt, s ebből fakadt egyháztörténeti és himnológia-történeti kutatómunkája is.

V.1. Czeplédy Sándor írásmagyarázatai

Czeplédy Sándor homiletikai tanításában azt vallotta, hogy az igehirdetés írásmagyarázat. A Szentírást magyarázni kell, mivel régi könyv. Nem a mi nyelvünkön írták. Szerzői pedig nem a mi gondolati kategóriánkban mozognak. Megértése ezért nem könnyű dolog. A mai emberhez is hangzik Filep kérdése: „Vajjon érted-é, a mit olvasol?” (ApCsel 8,30) Erre a kérdésre, amint tudjuk, a szerezsen főkomornyik így felelt: „Mimódon érthetném, ha csak valaki meg nem magyarázza nékem?” (ApCsel 8,31) A professzor érvelését folytatva rámutat, hogy a Bibliát az istentiszteleten nem eredeti nyelvein olvassuk föl, hanem az egyház által elfogadott hivatalos fordításban. Minden fordítás egyszersmind magyarázat is. Az idegen szöveg lefordításán túl szükség van a szó szorosabb értelmében vett magyarázatra is. Ez pedig először jelenti a nyelvészeti és történeti szempontból nehezen érthető helyek megvilágítását. De ezen túl, még ha a történeti megértésnek minden akadályát elhárítottuk is – szükséges annak megmutatása, mit jelent az illető rész a jelen számára, miben van annak az aktualitása, relevanciája.³⁹⁷

Czeplédy Sándor A gyakorlati írásmagyarázat című tanulmányában³⁹⁸ rávilágít arra, hogy miként kell az Írás értelmét keresnünk. „Ha mi, igehir-

396 FEKETE: Czeplédy Sándor, 61.

397 CZEPLÉDY: Homiletika. II. és IV. rész, 49–50.

398 Tanulmánya két részletben jelent meg: CZEPLÉDY: A gyakorlati írásmagyarázat kérdése,

detők azzal a várakozással nyitjuk ki Bibliánkat – írja a professzor –, hogy most maga Isten akar szólni a gyülekezetünknek, akkor Isten személyét keressük, nem pedig valami személytelen igazságot, tant vagy értéket, amit azután nekünk kellene applikálnunk magunkra és a gyülekezetre. Amiképpen egy hírnök nem applikál, hanem egyszerűen elmondja, amit a király üzen, úgy nekünk is elég megértenünk a Király üzenetét, hiszen abban benne van az alkalmazás is, mert az nem valami általános, időfeletti igazság, hanem személyekhez címzett, egészen konkrét üzenet.³⁹⁹ A professzor nemcsak tanított az írásmagyarázat módjáról,⁴⁰⁰ hanem mély bibliai ismeretéről és bibliai realizmusáról tanúskodnak nyomtatásban megjelent írásmagyarázatai is: A thessalonikaiakhoz írt első⁴⁰¹ és második levél⁴⁰², a Jak 5,12-20 igeszakasz,⁴⁰³ valamint a pásztori levelek magyarázata.⁴⁰⁴

V.2. Czeglédy Sándor egyháztörténeti érdeklődése

Czeglédy Sándor történeti érdeklődése tetten érhető doktori disszertációjának valamint gyakorlati teológiai jegyzeteinek történeti irányultságú részeiben. Mindezen túl azonban az évtizedek során történeti jellegű tanulmányai is megjelentek, s ha ezeket egyenként megvizsgáljuk, találunk bennük egy olyan közös nevezőt, amely szinte valamennyi egyháztörténeti dolgozatára jellemző. Ezek a dolgozatok túlnyomó többségben a magyarországi reformáció kezdeti, főként a 16. századtól a 18. századig terjedő szakaszát vizsgálják.

Nagyon érdekelte őt a puritánusok magyarországi mozgalma. Még segédlelkészként 1933-ban írta A magyar puritánus mozgalom egyházszerkezeti vonatkozásai című dolgozatát, amely a puritanizmus egyházunk életében megnyilvánuló áldásos hatásait taglalja. E dolgozat első részében a magyar puritánus mozgalom megindulása előtt, az 1515. évi erdői zsinattól kezdődően az 1587. csepregi zsinattal bezárólag az egyes zsinatok egyházszerkezeti végzéseit vizsgálja, majd az angliai puritanizmus conformista és independens végleteit, s a köztük lévő irányzatokat veszi sorra. A puritanizmus

188–196, CZEGLÉDY: A gyakorlati írásmagyarázat kérdése (Folytatás.), 221–225.

399 CZEGLÉDY: A gyakorlati írásmagyarázat kérdése (Folytatás.), 224.

400 A professzor írásmagyarázati értelmezéséről részletesen írtunk a *Studia Theologica Debrecinensis*-ben. (Pótor: Czeglédy Sándor írásmagyarázati értelmezése, 23–36.)

401 CZEGLÉDY: A Thessalonikaiakhoz írt első levél magyarázata, 276–282.

402 CZEGLÉDY: A Thessalonikaiakhoz írt második levél magyarázata, 283–286.

403 CZEGLÉDY: Jakab apostol közönséges levelének magyarázata, 209–212.

404 CZEGLÉDY: Pásztori levelek magyarázata, 226–234.

gyökereinek tisztázása után a dolgozat a puritán reformmozgalom magyarországi történetének egyik legkiemelkedőbb alakja, Tolnai Dali János törekvéseiről, magyarországi munkásságáról, s végül pedig az 1646-os szatmárnémeti nemzeti zsinat körülményeiről és végzéseiről számol be.⁴⁰⁵ A dolgozat 1935-ben angol nyelven is megjelent az amerikai *The Evangelical Quarterly* nevű folyóiratban.⁴⁰⁶

A Heidelbergi Káté magyarországi magyarázatainak története 1791-ig címmel Czeplédy Sándornak újabb történeti írása jelent meg 1965-ben, amelyben a professzor leszögezi, hogy bár a Heidelbergi Kátéről, mint egyházunk egyik hitvallási iratáról csak a szatmárnémeti nemzeti zsinat idevonatkozó határozata óta beszélhetünk, annak használata az ifjúság oktatásában és az igehirdetésben már évtizedekkel előbb elkezdődött. Az első ránk maradt művek, amelyek a Kátét az igehirdetésekből értékesítik, a 17. század első évtizedeiből származnak. A professzor a kezdetektől indulva e tanulmányában részletes áttekintést ad a 17. és 18. századi kátémagyarázatokról.⁴⁰⁷ Dolgozata *Geschichte des Heidelberger Katechismus in Ungarn im XVIII. Jahrhundert* címmel 1967-ben német nyelven is megjelent a *Der Heidelberger Katechismus in Ungarn* című tanulmánykötetben.⁴⁰⁸ 1966-ban ugyancsak a magyar református egyháztörténet 17. századát vizsgáló tanulmánya jelent meg *A 17. századi Magyarország helyzete egy zürichi kéziratban* címmel. E dolgozat tárgya a debreceni Kollégium Zürichben tanuló diákjának, Kállai Kopis Jánosnak a kézírata, amelyben e kiváló peregrinátus diák a korabeli magyarországi állapotokat ismerteti.⁴⁰⁹ 1980-ban Ráday Pál lelki arca című történeti dolgozatában Ráday Pálnak az először 1709-ben megjelent *Lelki hódolás* című áhítatos könyvét, s annak megírásának körülményeit vizsgálja

405 CZEGLÉDY: A magyar puritánus mozgalom egyházszerkezeti vonatkozásai, *TtREL* I.27.c.285, 1933, 1–54. Szeretett volna elmélyültebben is foglalkozni a puritánusok mozgalmával, mivel azonban Révész Imre ezzel a témával részletesen foglalkozott, Czeplédy Sándor csak a tárgya szempontjából fontos néhány részlet megfigyelésére vállalkozott. Később ezt a visszafogottságot megbánta, mivel végül Révész Imrének nem volt ideje átfogó jellegű művet írnia a magyar puritánusokról, így a debreceni puritánok munkássága, amely teológiailag a legerősebbnek bizonyult, gyakorlatilag feltáratlan maradt, pedig a nagy mennyiségű kézirat hallatlan sok értéket rejt. (GAÁL: Czeplédy Sándor (1909–1998), a rendszeres teológus, 105.)

406 CZEGLÉDY: *The Hungarian Puritans*, 1935, 62–81.

407 CZEGLÉDY: *A Heidelbergi Káté magyarországi magyarázatainak története 1791-ig*, 131–168.

408 CZEGLÉDY: *Geschichte der ungarischen Auslegungen des Heidelberger Katechismus*, 123–155.

409 CZEGLÉDY: *A XVII. századi Magyarország helyzete egy zürichi kéziratban*, 110–111.

behatóan, amelynek a 18. század folyamán nem kevesebb, mint tíz kiadása jelent meg.⁴¹⁰

Biblikus történelem-szemlélete mutatkozik meg⁴¹¹ A teológia tanítása a Kollégiumban című, öt szerzői ív terjedelmű dolgozatában, amely 1988-ban jelent meg a Debreceni Református Kollégium 450 éves jubileumának alkalmából kiadott vaskos ünnepi kötetben. Ebben Czeglédy Sándor sorra veszi azokat a teológiai irányzatokat, amelyek a Kollégiumban az elmúlt 450 évben időről időre meghatározták a teológiai tudományok oktatását. Az egyes korszakokat a következő címekkel ellátott fejezetekben tárgyalja: I. A kezdetektől a váradi iskola beolvadásáig; II. Az „*illustre collegium*” a puritanizmus jegyében (1660–1703); III. *Sub pondere...* (1704–1803); IV. Az álmosdi értekezlettől a szabadságharcig (1804–1848); V. Világostól az első világháború kitöréséig; VI. Az egyetemi korszak (1914–1950); VII. A jelenről (1950–).⁴¹² Rácz István, a tanulmány lektora A Debreceni Református Kollégium története című vaskos könyv szerzőinek címzett véleményezésében elismerően arról számol be, hogy Czeglédy Sándor magas szintű íráskészsége és gazdag teológiai műveltsége kamatozik ebben a tanulmányban, amely a magyar református teológiatörténet kiváló darabja.⁴¹³ A tanulmány az elvi-teológiai-hitbeli mozgatórugók által irányított debreceni református múlt történelmi folyamatának ábrázolása.⁴¹⁴

410 CZEGLÉDY: Ráday Pál lelki arca, 235–260.

411 FEKETE: Dr. Czeglédy Sándor emlékezete, 77.

412 CZEGLÉDY: A teológia tanítása a Kollégiumban, 534–591. Eredetileg négy fejezetből állt dolgozata. (CZEGLÉDY: A teológia tanítása a debreceni Kollégiumban, TtREL I.27.c.186.57, 1988, 1–74.) Ez azonban eltért a kollégiumi kerettörténeti tanulmányok korszakolásától, így valószínűleg lektori javaslatra (RÁ CZ: Vélemény Czeglédy Sándor: A teológia tanítása a debreceni Kollégiumban című tanulmányáról, TtREL I.27.c.185.34, 1987, 2.) a nyomtatásban is megjelent fejezetek szerint lett újratagolva a tanulmány. Egyik prédikációjában arról ír Czeglédy Sándor, hogy amikor ezt a dolgozatot írta, kutatásainak egyik fájdalmas tanulsága az volt, hogy egyházunk élete és biztonságtevése akkor erőtlenné vált meg, amikor az emberek a saját értelmüket, önmagukat tették meg az evangélium mércéjévé. Elvesztették a fogékonyságukat az iránt, hogy végtelenül nagyobb az evangélium mondanivalója, semhogy azt a korszellem vagy az emberi ész felérhethné. (CZEGLÉDY: Mt 21,14–16. „Mit jelent a gyermekek hozsannája?” (virágvasárnap) c. prédikáció, TtREL I.27.c.286, 2.)

413 RÁ CZ: Vélemény Czeglédy Sándor: A teológia tanítása a debreceni Kollégiumban című tanulmányáról, TtREL I.27.c.185.34, 1987, 1.

414 GAÁL: Czeglédy Sándor (1909–1998), a rendszeres teológus, 105.

V.3. Czeplédy Sándor himnológia-történeti kutatásai

Czeplédy Sándornak történeti érdeklődéséből fakadóan kedvelt kutatási területe volt a magyar protestáns himnológia-történet, különösképpen a debreceni reformáció által alakított része. Nemcsak a Teológiai Akadémia hallgatói számára készített Liturgia című jegyzetében olvashatunk az egyes liturgiai elemek történeti háttéréről, hanem 1957-től kezdődően számos tanulmányt is publikált, valamint előadásokat is tartott erről a témáról, ugyanakkor hátramaradtak olyan himnológia-történeti tanulmányai is, amelyek csak kéziratként fellelhetők. Rendszeresen olvasói, illetve hallgatói elé tárta saját kutatómunkájának legújabb eredményeit a magyar református egyházi éneklés első írásos dokumentumairól. Ezzel saját bevallása szerint az volt a célja, hogy hozzájáruljon a magyar református istentiszteleti élet kezdeteinek tisztázásához.⁴¹⁵

Czeplédy Sándornak a himnológia-történet területén végzett kutatási eredményei a teológia területén kívül is kiemelkedő jelentőséggel bírnak. Szakmai életrajzában a tudományos munkásság címszó alatt két területet emel ki saját életművéből a professzor egyes szám harmadik személyben írva önmagáról, amelyek meghatározóak voltak teológiai pályafutása során. Ezt olvashatjuk: „Munkásságában kiemelkednek a homiletikai és himnológiai kutatások.”⁴¹⁶

Homiletikai munkássága mellett tehát egész életművéből a himnológiai kutatásait tartotta kiemelkedőnek. Ebből az okból kifolyólag, s azért is, mivel a 16–17. század istentiszteletével kapcsolatos kutatásait dokumentáló tanulmányaiban új felismeréseket és szempontokat adott a liturgiátörténet területén, fontosnak találok azt, hogy e kutatási eredményeket részleteiben is ismertessem. A professzor himnológia-történeti tanulmányai alapján, amelyekben egyszerre kap rálátást az olvasó az egyháztörténeti, egyházszervezeti, dogmatikai, művelődéstörténeti, irodalmi és himnológiai-egyházzenei tényezőkre,⁴¹⁷ az alábbiakban foglalom össze kutatási eredményeit és felfedezéseit.

415 CZEPLÉDY: A debreceni kollégiumi Nagykönyvtár írott graduáljai, 265.

416 CZEPLÉDY: Prof. Dr. Czeplédy Sándor szakmai életrajza, TtREL I.27.c.285, 1996, 2.

417 FEKETE: Czeplédy Sándor debreceni professzor gyakorlati teológiai munkássága, 117.

V.3.1. *Méliusz határozott kiállása
a gyülekezeti és szertartási éneklés mellett*

Czeglédy Sándor himnológia-történeti kutatásainak fókuszában a magyarországi reformáció idején még használatos graduálok álltak.⁴¹⁸ Tanulmányaiból kiderül, hogy a magyar reformáció a liturgiát először a lutheránus minták szerint alakította át.⁴¹⁹ Az istentiszteleti élet megreformálása Debrecenben is a lutheri példa alapján kezdődött az 1530-as évek végén. A liturgiai változás igazi alapossággal mégis Kálmáncsehi Sánta Márton 1551 és 1557 közötti debreceni szolgálata alatt történt meg, de már nem a lutheri, hanem a svájci minták szerint.⁴²⁰ Kálmáncsehi szélsőségesen szemben állt a katolikus liturgiai szemlélettel.⁴²¹ Utódja, az 1558-ban Debrecenbe érkező Méliusz Juhász

418 Graduálon hitbéli őseink azt a könyvet értették, amely elsősorban nem a gyülekezet, hanem a liturgiát vezető lelkész, valamint a kántor és az énekkar vezérkönyve volt az énekelt protestáns liturgiához. (FEKETE: A délvidéki graduálok és a viszonyítás megoldatlanságai, 49.) Azokat a sajtós énekdarabokat tartalmazta, amelyeknek eredeti típusait a római katolikus kultuszban lelhetjük fel. (CZEGLÉDY: A debreceni kollégiumi Nagykönyvtár írott graduáljai, 265.) Az 1608-ig terjedő korszakban a magyar református istentisztelet sokkal gazdagabb tagolású volt. Szerepelt benne a lelkész magánéneke, valamint a bibliai szakaszok lelkész által történő énekelve olvasása, a kar és a gyülekezet lelkésszel felváltva felelgető éneklése. Megtalálható volt benne a liturgus és a hívek időnkénti térdhajtása, valamint térdre borulása. (CZEGLÉDY: Liturgika (1996), 102.)

A GRADUÁLT Újfalvi Imre 1602-es énekeskönyvének előszavában különös nyomatékkal említi: „Ez ideiglen csak ez it való Typographiában is egynehányszor nyomtatott ki ez Énekes könyv, mely az Graduállal az Templomban szokot vitettetni.” (ÚJFALVI: Keresztyéni énekek, 1.) Ugyan az előszó soron következő bekezdései a 16. század második felének a gyülekezeti énekeskönyveivel, az úgynevezett kancionálékkal foglalkozik, ebben a legelső mondatban egyértelműen megmutatkozik a graduál-éneklés fontossága, sőt valószínűleg az elsőse is. Kiolvasható belőle, hogy az istentiszteleti éneklés alapkönyve a graduál volt, amely mellett „az Templomban szokot vitettetni” a gyülekezeti énekeskönyv elődje, a kancionálé is. (KARASSZON: Megifjúdó öreg graduálok, 11.)

419 A Wittenbergben tanuló magyar lelkészjelöltek ezt a liturgiai reformot látták, s hozták haza. (CZEGLÉDY: Zur Geschichte der evangelischen Kantionalbücher in Ungarn, 159.) A vasárnapi főistentisztelet továbbra is a megtisztított és túlnyomóan nemzeti nyelven énekelt és mondott mise maradt, (CZEGLÉDY: Megifjúdó öreg graduálok, 70.) hiszen Luther megújított alakban megtartotta a ceremóniális énekek nagy részét. Mindez a fennmaradt graduálokból is világosan látszik. A főleg gregorián elemekből álló szertartási éneklés egyházunkban is szívósan folytatódott a 17. század közepéig. (CZEGLÉDY: Graduáljainkról, TtREL I.27.c.185.44, 1978, 2.)

420 CZEGLÉDY: Méliusz életművének liturgiai vonatkozásai, TtREL I.27.c.186.69, évszám nélkül, 1.

421 Összetörte és kihajította a templomból az oltárt mint a bálványimádás fő szimbólumát. A díszes miseruhákat a szegényeknek adatta. Az 1557-ben bekövetkezett halálakor a város gót stílusú háromhajós főtemplomában, amelyet a 14. század elején András apostol tiszteletére szenteltek fel, már nem voltak sem képek, sem szobrok és orgona sem. (CZEGLÉDY: Méliusz ágendája és himnológiai tevékenysége, 358.)

Péter ugyancsak a helvét irányt követte liturgiai szemléletében. Czeglédy Sándor megállapítja, hogy sem Kálmáncsehi, sem Méliusz előtt nem volt ismeretlen az a tény, hogy Zwingli Zürichben nemcsak a Grossmünster orgonáját rontatta le 1527-ben, hanem 1525-ben a gyülekezet istentiszteletéből az egyházi éneklést is száműzte.⁴²² A professzor felteszi a kérdést, vajon mi lehet a magyarázata annak, hogy a helvét irányzatnak ez a két jeles magyar képviselője csak az orgonaellenességet vette át Zwinglitől és Kálvintól, de az énekellenességet nem követték?⁴²³ A kérdést azzal válaszolja meg, hogy Méliusz és társai lelki függetlenségét szemlélteti az, hogy az éneklés mellett döntöttek és már a kezdetektől pártolták, sőt hatalmasan előmozdították az egyházi ének ügyét.⁴²⁴

Méliusz műveiből látható, hogy a városba érkezésekor ő magától értetődőnek tartja a már meglévő énekügyi gyakorlatot, és amikor az éneklés mellett érvel, nemcsak a gyülekezeti énekeket védi, hanem a szertartási énekeket,⁴²⁵ vagyis a graduál darabjait, a liturgus magánéneket és az énekkar énekeit is.⁴²⁶ Czeglédy Sándor felhívja a figyelmet arra, hogy a szertartási éneklés problémái már a reformáció második generációjának életében je-

422 CZEGLÉDY: Néhány megjegyzés himnológiánk helyzetéről és feladatairól, TtREL I.27.c.187.71, évszám nélkül, 12.

423 CZEGLÉDY: A XVII–XVIII. századi református egyházi éneklés, TtREL I.27.c.187.72, évszám nélkül, 2.

424 CZEGLÉDY: Istentiszteleti reformunk himnológiai tényezői, TtREL I.27.c.187.72, 1965, 3. A professzor megjegyzi, hogy Méliusz műveiben nem kevesebb, mint hét alkalommal alaposan és erélyesen érvelt emellett. Mert az éneklés elhallgattatásával az evangélium terjesztésének, a közösség építésének és a lelki kommunikációnak az egyik legfontosabb eszközét, a magyar reformáció egyik leghatalmasabb fegyverét dobták volna ki a kezükből. (CZEGLÉDY: A kollégiumi éneklés 16. századi indításai, 47.)

Jól MONDJA az énekekre utalva Szilvásújfalvi Anderkó Imre 1602-ben megjelent énekeskönyvének előszavában: „Ezek által jött egy által be Isten Igéje közinkben.” (ÚJFALVI: Keresztényi énekek, 2.) Ennek ellenére Debrecenben voltak énekellenesek. Czeglédy Sándor szerint az énekelleneseket azonban nem a helvét irány túlzói között kell keresni, hanem a Debrecenben is megtalálható nem-reformátori spirituális irányzat hívei között. (CZEGLÉDY: Méliusz ágendája és himnológiai tevékenysége, 364.)

425 CZEGLÉDY: Huszár Gál első énekeskönyve, TtREL I.27.c.184.18, 7.

426 CZEGLÉDY: Méliusz ágendája és himnológiai tevékenysége, 365. Ebből is látszik, hogy Méliusz sok mindent megtartott a római egyház énekelt liturgiai darabjaiból. (CZEGLÉDY: Az istentisztelet pneumatológiai alapjai, TtREL I.27.c.187.71, 1981, 9.) A gregorián daltamú, tanító jellegű szertartási énekekhez azért ragaszkodott, mert azokat igehirdetésnek, mégpedig hathatós igehirdetésnek tartotta. Tudta, hogy ha a szavakhoz dallam is járul, akkor a tanítás is jobban terjed, s így a szavak mélyebbre hatolnak a hívek szívében. (CZEGLÉDY: Néhány megjegyzés himnológiánk helyzetéről és feladatairól, TtREL I.27.c.187.71, évszám nélkül, 13.)

lentkeztek. A nép nyilván ragaszkodott ezekhez az énekekhez. Ezek képviselték a megszokottat.⁴²⁷

V.3.2. A graduális éneklés hanyatlása

Czeglédy Sándor szerint a szertartási éneklés gyengülését az okozta, hogy először a gregorián éneklési technika esett vissza. Az első nemzedékbeli protestánsok még tudták, hogyan kell szabályosan énekelni ezeket a darabokat. Közülük többen maguk is végezték ezt azelőtt a római egyházban. Később azonban ez a tudás kezdett meggyengülni.⁴²⁸ Czeglédy Sándor arról is tudósít, hogy a graduál-éneklés az évtizedek múlásával hanyatlásnak indult. Hiába próbálkoztak a magyar református egyház konzervatív vezetői, élükön Geleji Katona István erdélyi püspökkel, hogy továbbra is fennmaradjon, sőt helyreálljon a graduális istentisztelet uralma.⁴²⁹ Hiába küldte el I. Rákóczy György fejedelem a költségesen kinyomtatott Öreg Graduál⁴³⁰ adományként sajátkezű aláírásával Erdély és Magyarország 200 vezető egyházközségének, a graduális énekek kiszorulását nem tudták megakadályozni.⁴³¹ A legújabb kutatások szerint a graduális éneklés hosszabb ideig megmaradt, mint korábban gondolták.⁴³²

427 CZEGLÉDY: Az „Öreg Graduál” és a népi vallásosság, TtREL I.27.c.187.71, 1986, 3. A valóságos kollektív tudatalatti világa tovább élt a jól ismert dallamokban. Hiába nyilvánította 1567-ben a debreceni zsinat által elfogadott II. Helvét Hitvallás a gregorián éneklést „méltán elvetettnek”, Méliusz mégsem igyekezett arra, hogy e zsinati döntésnek érvényt szerezzen. Bizonyára érezte, hogy ez a népi vallásosság elleni durva beavatkozás lenne.

428 CZEGLÉDY: Megifjodó öreg graduálok, 73. A reformáció következő generációjában sok helyen egyszerűen már nem tudták a gregorián darabokat szakszerűen előadni. Erre ugyanis sem a kántorokat, sem a lelkészeket nem készítették fel megfelelő módon. Orgona nélkül pedig az egyes darabok előadása erős hangot és jó zenei érzéket kívánt. (CZEGLÉDY: A kollégiumi éneklés 16. századi indításai, 47.)

429 CZEGLÉDY: Graduáljainkról, TtREL I.27.c.185.44, 1978, 13.

430 Az 1636-ban kiadott Öreg Graduál olyan liturgikus könyv, amely tartalmazza az úrvacsorás istentiszteleteken, a reggeli és esti imaórákon énekelt, magyar nyelvű gregorián tételket. A kollégiumi Nagykönyvtár rendelkezik egy középkori graduál-töredékkel, amelynek 61x41 cm a lapmérete, s Czeglédy Sándor valószínűnek tartja, hogy a református Öreg Graduál gyulafehérvári írott prototípusa sem volt ettől sokkal kisebb. A 812 oldalas kinyomtatott Öreg Graduál lapmérete ennek mintegy fele volt: 37x26 cm, de a súlya még így is több mint 5 kilogramm. A kisebb gyülekezetek nem is gondolhattak ehhez hasonló graduálok megszerzésére. Meg kellett elégedniük a sokkal szerényebb kivitelű karkönyvekkel. (CZEGLÉDY: A debreceni kollégiumi Nagykönyvtár írott graduáljai, 266.)

431 CZEGLÉDY: Zur Geschichte der evangelischen Kantionalbücher in Ungarn, 161.

432 KARASSZON Dezső orgonaművész kutatásai abba az irányba mutatnak, hogy a graduáloknak később is még sokáig komoly szerepe volt.

Czeplédy Sándor a graduális énekek kapcsán rámutat arra, hogy a magyar református graduális istentisztelet már csak a múlté. Azonban ami a régi karkönyvek anyagából életképes volt, az a gyülekezeti éneklésben továbbra is megmaradt. Ugyanakkor a többszólamú karénekeket ma is értékeljük és az orgonaellenességről is csak múlt időben beszélhetünk, mivel karénekeink és az orgona is segítséget nyújthatnak a gyülekezetnek a megszólító Igére való feleletadásban.⁴³³

Czeplédy Sándor is értékelte és szerette a graduálokat. Gyakran kérte leányait, hogy énekeljék el zongorakísérettel azokat a 16. és 17. századi énekeket, amelyeket éppen vizsgált.⁴³⁴ Énekszeretetről tanúskodik az is, hogy ő fordította német nyelvből magyarra 1947-ben a Várj ember szíve készen kezdetű 312. számú adventi énekünk szövegét. A verses fordítást Áprily Lajos kitűnőnek nevezte, s csupán a legutolsó sorban javasolt egy kis változtatást.⁴³⁵

V.3.3. A Batthyány kódex, az Óvári graduál és a Ráday graduál közös leírója

Fekete Csaba szerint a protestáns graduálok bonyolult szöveghagyományozásának kibogozását, a helyes eligazodást megkönnyíti, ha ismert a legkorábbi kézirat forrás, amely valamennyi protestáns énekeskönyv közös őse, mert akkor előbb vagy utóbb pontos családfát rajzolhatunk, rokoníthatjuk a többi graduálnak az örökölt liturgikus szövegeit, meghatározhatjuk korukat, hagyományozásuknak minőségét. Fekete Csaba kijelenti, hogy a graduálok valós keletkezésének alapját Czeplédy Sándor tanulmányai vetették meg,⁴³⁶ amelyeket az alábbiakban ismertetek.

A professzor az első graduálokat vizsgáló himnológia-történeti tanulmánya 1957-ben látott napvilágot A debreceni kollégiumi Nagykönyvtár írott graduáljai címmel. Cikkében három nagykönyvtári graduált vizsgált: az Óvári-, Spáczay-, és Bellyei Graduálokat. Mindhárom graduált a Batthyány Kódex-szel⁴³⁷ (továbbiakban BK) hasonlítja össze és arra hívja fel a figyelmet, hogy az Óvári Graduál (továbbiakban ÓG) és a BK megfelelő oldalainak je-

433 CZEGLÉDY: Istentiszteleti reformunk himnológiai tényezői, TtREL I.27.c.187.72, 1965, 5.

434 CZEGLÉDY, MÁRIA: Édesapám – Czeplédy Sándor, 124.

435 GAÁL: Czeplédy Sándor (1909–1998), a rendszeres teológus, 108. A versbe az „Úgy áldja Krisztusát” kifejezést Áprily Lajos illesztette be.

436 FEKETE: A délvidéki graduálok és a viszonyítás megoldatlanságai, 48.

437 A Batthyány Kódexet gróf Batthyány Ignác erdélyi római katolikus püspök adta a gyulafehérvári püspöki Batthyányi könyvtárba, s innen kapta a graduál a nevét is. (VOLF: A Batthyányi-Codex irodalomtörténeti és liturgiai fontossága, 174.)

lentős részén még a betűtükör is teljesen megegyezik. Czeglédy Sándor szerint ez az egyezés nem véletlen. Az ÓG készítője vagy másolta a BK-t, vagy ami még valószínűbb, ugyanazt a típuszöveget tartotta maga előtt, amelyről a BK-t is másolták. Megállapítja, hogy mivel a BK Volf György datálása szerint⁴³⁸ a 16. század közepéről származik, így az ÓG-nak is a BK-hez hasonlóan ebből az időből kell származnia.⁴³⁹

Négy évvel később 1961-ben a professzornak lehetősége nyílt arra, hogy behatóbban vizsgálja meg a BK-et, mivel már nemcsak a fénymásolatával rendelkezett, hanem megszerezte annak mikrofilmjét is. A Batthyány-kódex és az Óvári graduál közös leírója című dolgozatával további felfedezést tesz e téren. Meglátása szerint a két kódex közötti egyezés nagyobb, mint ahogy 1957-ben gondolta. Sőt egyenesen arról van szó, hogy az egész BK-et és az ÓG 1–46., valamint 49–159. lapjait ugyanaz a kéz írta. A tanulmány folytatásában részletesen bizonyítja tételének helyességét a két graduál egyes részeinek összehasonlításával.⁴⁴⁰

Tanulmányának második felében a két graduál keletkezésének idejét vizsgáló kutatómunkáját mutatja be. Újra utalást tesz Volf György elméletére, amely szerint a BK „a XVI. század közepéről való, (...) és nem csak a legrégebb református graduál, hanem egyáltalában a legrégebb magyar protestáns énekes könyv”,⁴⁴¹ s amely vélemény szinte axiómaként tartotta magát a legújabb időkig.⁴⁴² Czeglédy Sándor azonban megcáfolja a graduál Volf György elgondolása szerinti keletkezési idejét. A Spáczay Graduál egyik latin felirata ugyanis felhívta a figyelmét arra, hogy a BK-ben is meglevő „Örvendezzen már ez világ” kezdetű virágvasárnapi ének (mai énekeskönyvünk 330. éneke) nem a hagyományos középkori szöveg alapján készült, hanem Andreas Ellinger lipcsei orvosprofesszor javított verziója alapján, amely először 1578-ban látott napvilágot. Ennek alapján Czeglédy Sándor a BK keletkezésének idejét 1578 utánra teszi azzal a kitételrel, hogy még a 16. század folyamán írták.⁴⁴³ Azt is megcáfolja, hogy a BK a legrégebbi magyar graduál lenne, hiszen rámutat, hogy Huszár Gál 1574-ben készült énekeskönyve korábban készült, s így az első ránk maradt magyar protestáns graduál nem a BK, ha-

438 i.m., 184. Volf György, a 19. században élt nyelvtudós 1541 és 1563 közé teszi a BK keletkezésének idejét.

439 CZEGLÉDY: A debreceni kollégiumi Nagykönyvtár írott graduáljai, 266.

440 CZEGLÉDY: A Batthyány-kódex és az Óvári graduál közös leírója, 247.

441 VOLF: A Batthyányi-Codex irodalomtörténeti és liturgiai fontossága, 192.

442 CZEGLÉDY: Megifjodó öreg graduálok, 76.

443 CZEGLÉDY: A Batthyány-kódex és az Óvári graduál közös leírója, 259–262.

nem egy nyomtatott mű: Huszár Gál 1574-ben Komjátiban megjelent énekeskönyve.⁴⁴⁴

Két évvel később 1963-ban A Batthyány-kódex kisebb testvére: a Ráday Graduál címmel Czeglédy Sándornak újabb tanulmánya jelent meg, amelyben arról számol be, hogy a Ráday Graduált (továbbiakban RG) is ugyanaz a másoló írta, mint a BK-et. A címben olvasható „kisebb” jelzővel arra utal, hogy a BK-nek van a RG-nál nagyobb testvére is, az ugyanattól a kéztől származó ÓG, valamint arra is, hogy a RG mind korát, mind alakját tekintve „kisebb”, mint a másik két kódex. Czeglédy Sándor arra következtet, hogy ugyanez a szerkesztő-leíró először elkészítette a BK-et, majd az ÓG-t, mégpedig ív alakban, azután pedig negyedréti alakban a RG-t.⁴⁴⁵ Dolgozatában sikerült az ÓG leírásának terminus quóját is megállapítania.⁴⁴⁶

A BK leírási idejét 1578 és 1613 közé datálja, az ÓG, valamint a RG második és harmadik részeinek keletkezését pedig 1613 és körülbelül 1620 közé. Czeglédy Sándor számára érdekesnek tűnik, hogy míg a 16. és 17. századok fordulója körül készült nyomtatott magyar kiadványok közül többnek csak a címe maradt fenn, addig egy ismeretlen graduál-készítő kézírással előállított művei közül három is fennmaradt, mégpedig három különböző helyen. Feltételezése szerint sok graduálnak kellett a műhelyéből kikerülnie ahhoz, hogy közülük három is túlélje a következő évszázadok viszontagságait.⁴⁴⁷

Czeglédy Sándor kutatómunkájának eredményeit német nyelven is közreadta. Egyik előadásában utal rá, hogy 1965 óta működik Heidelberg székhellyel az Internationale Arbeitsgemeinschaft für Hymnologie, amely szerinte a legjelentősebb himnológiai egyesülésnek számít. Ennek első elnökével Konrad Ameln professzorral⁴⁴⁸ már a szervezet megindulása után nem sokkal kapcsolatba került. Munkatársul később többeket is javasolt neki

444 i.m., 262.

445 CZEGLÉDY: A Batthyány-kódex kisebb testvére: a Ráday-graduál, 24.

446 Molnár József, az irodalomtudományok kandidátusa felhívta a figyelmét Viktor Thielnek a *Geschichte der Papiererzeugung im Donaauraum* című könyvére, amelynek egyik ábrájában (THIEL: *Geschichte der Papiererzeugung im Donaauraum*, 16.) megtalálta az ÓG egyik fajta papírjának vízjegyét, a turbános, nagybajuszú törököt. Ezt a márkát Andreas Deisinger papírgyáros Leersdorf, Niederdonau-ban működő papírmalma használta 1613 után. (CZEGLÉDY: A Batthyány-kódex kisebb testvére: a Ráday-graduál, TtREL I.27.c.185.42, 1963, 13.) Az ÓG-ban a lap közepére, a negyedréti alakú RG-ban pedig az összehajtás közepére esik a Deisinger-féle papír törökfejes vízjegye. (i.m., 9.)

447 CZEGLÉDY: A Batthyány-kódex kisebb testvére: a Ráday-graduál, 29

448 Érdekességként megemlíti, hogy Konrad Ameln professzort, mint német sebesültet az I. világháború alatt a debreceni Augusztai Szanatóriumban ápolták. (CZEGLÉDY: Néhány megjegyzés himnológiánk helyzetéről és feladatairól, TtREL I.27.c.187.71, évszám nélkül, 17.)

Magyarországról, akik a magyarországi protestáns egyházakban himnológiával foglalkoztak.⁴⁴⁹ Publikációs orgánumban, a Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie című kiadványsorozatban a fentiekben ismertetett kutatómunkájáról is közölt tanulmányokat,⁴⁵⁰ így elmondható Czeglédy Sándorról, hogy nemzetközi szinten is számon tartott himnológus volt.⁴⁵¹

V.3.4. Huszár Gál 1560-ban nyomtatott énekeskönyve

Czeglédy Sándor 1967-ben a Méliusz ágendája és himnológiai tevékenysége című tanulmányában kétségbe vonja Schulek Tibornak, a neves evangélikus himnológusnak azt az állítását, miszerint Szilvásújfalvi Anderkó Imre adatai helytelenek Huszár Gál 1560-ban kiadott énekeskönyvével kapcsolatban. Újfalvi Imre ugyanis az 1602-ben kiadott énekeskönyvének előszavában az alábbiakat közli: „Kalmancsehi Marton Mester (itilem hogy azt hiyjak vulgo Santa Martonnak) az keresztyéni gyüleközetben való reggeli Énekléseket, mellyeket Primaknak hínak, Magyarra fordította, az Psalmusokkal egyetemben. Vadnak ebben Hymnusok, Antiphonak, Psalmusok, Responsoriumok, *Versiculi*, *Praecationes seu Collectae et Benedicamus in octavo*. Huszár Gál bocsatot ki Isteni Dicsireteket es Psalmusokat, azok közül valogattakat, mellyek ez időben az jambor atyafiaktul szöröztettenek, *anno 1560 in octavo, cum dedicatoria Epistola ad Petrum Melium*.”⁴⁵² Schulek Tibor szerint Újfalvi Imre a kiadó „személyét illetően is kissé bizonytalanul nyilatkozik.”⁴⁵³ Czeglédy Sándor azonban megállapítja, hogy ez a bizonytalanság („itilem hogy azt hiyjak vulgo Santa Martonnak”) azt jelzi, hogy Újfalvi az azonosításban tudományos óvatossággal jár el.⁴⁵⁴

Schulek Tibor számára problémát jelent az énekeskönyv kiadási éve is, hiszen aggályainak helyt adva megjegyzi: „nem tartom lehetetlennek, hogy

449 i.m., 17.

450 CZEGLÉDY: Zur Geschichte der evangelischen Kantionalbücher in Ungarn, 159–163; CZEGLÉDY: Hymnologische Forschung in Ungarn 1945–61., 275–276; CZEGLÉDY: Literaturbericht in Ungarn von 1962 bis 1963, 284–285.

451 FEKETE: Czeglédy Sándor debreceni professzor gyakorlati teológiai munkássága, 117.

452 ÚJFALVI: Keresztyéni énekek, 7.

453 SCHULEK: Az első magyar bibliográfiáról, 373.

454 CZEGLÉDY: Méliusz ágendája és himnológiai tevékenysége, 362. Az előszó végén vagy a címlapon szerkesztőként vagy kiadóként megjelölt „Kalmancsehi Martont” további adatok híján nem szeretné kategorikusan egynek venni a közel fél évszázaddal azelőtt élt és Debrecenben közönségesen csak „Sánta Marton”-ként ismert reformátorral. „Mi azonban bátran kimondhatjuk – írja Czeglédy Sándor –, hogy Kálmancsehi Sánta Mártonról

[Újfalvi] itt elvétette az időrendet, s egy jóval 1554 előtti műről van szó. Mert a breviárium primáit antifonákkal, zsoltárokkal, reszponzóriumokkal csak szerzetesi templomokban és székesegyházakban énekelték. Vajon nem abból az időből való e szertartáskönyv, amikor Kálmáncsehi kanonokot a reformáció szele még csak annyiban érintette, hogy az istentisztelet nyelvét latin helyett magyarra cserélte a gyulafehérvári székesegyházban? Ez esetben a megjelenés idejét 1545 tájára, helyét pedig Krakkóba kellene gondolnunk.”⁴⁵⁵

Schulek Tibor arra gondolt, hogy a debreceni énekellenesek, akikkel szemben Méliusznak erélyesen védenie kellett az egyházi éneklést, Kálmáncsehi Sánta Márton tanítványai voltak. Kálmáncsehi pedig Zwinglitől tanulhatta az énekellenességet. Ezért ha Újfalvi Imre szerint volt Kálmáncsehinek egy énekeskönyve a breviáriumi énekek anyagával, azaz reggeli éneklésekkel, amelyeket primáknak hívnak, akkor ezt még jóval debreceni működése előtt adhatta ki, amikor még csak éppen, hogy megismerte a reformáció új tanításait.⁴⁵⁶

Czeglédy Sándor mindezt megcáfolja, hiszen szerinte ez az érvelés figyelmen kívül hagyja azt, hogy ezeket a primákat a református istentiszteleteken is énekelték, amint ezt a ránk maradt kéziratos református graduálokban láthatjuk. Szerinte a debreceni énekellenesek inkább a nem-reformátori spiritualisták hatása alatt állhattak, Kálmáncsehi pedig nem volt énekellenes. A professzor kijelenti, hogy „leghelyesebb tehát Újfalvi közlését névértéke szerint venni: Kálmáncsehi Sánta Márton éppen debreceni működése idején, vagy az alatt az idő alatt, amíg a konzervatív ellenhatás miatt kénytelen volt Debrecentől távol tartózkodni, készített és nyomtatásban megjelentetett egy graduált, amely főleg a reggeli istentiszteletek szertartási énekanyagát tartalmazza.”⁴⁵⁷

Czeglédy Sándor dolgozatára válaszolva⁴⁵⁸ Schulek Tibor 1970-ben Kálmáncsehi Márton: „Reggeli éneklések könyve” című tanulmányában újra kifejtette azt a feltevését, hogy Szilvásújfalvi Anderkó Imre elvétette a kronológiai sorrendet és Kálmáncsehi magyarra fordított primái feltehetőleg 1542 és 1546 között Krakkóban jelentek meg. Szerinte Kálmáncsehi Debrecenben

van itt szó, aki templomtisztozó radikáliszmusával ellentétben és a svájci gyakorlattól eltérően olyan konzervatív lehetett a gregorián jellegű szertartási éneklés továbbvitelében, mint utódja Méliusz.” (uo.)

455 SCHULEK: Az első magyar bibliográfiáról, 374.

456 CZEGLÉDY: Néhány megjegyzés Huszár Gál most megtalált énekeskönyvéről, TtREL I.27.c.184.18, 1976, 12.

457 CZEGLÉDY: Méliusz ágendája és himnológiai tevékenysége, 362.

458 CZEGLÉDY: Huszár Gál első énekeskönyve, TtREL I.27.c.184.18, 7.

radikális zwingliánusként már nem bibelődött a szertartási énekek magyarra fordításával.⁴⁵⁹

Czeglédy Sándor állásfoglalása szerint azonban sor kerülhetett erre, mivel Huszár Gál beiktatása kassai lelkészi állásába 1560. március 20-án történt, s ott a munkáját zavartalanul végezhetette október elejéig. Hat hónap bőven elég volt számára, hogy nyomdájában előállítsa azt a könyvet, amelyre a gyülekezetének legnagyobb szüksége lehetett: a gyülekezet énekeskönyvét. Az is lehet, hogy az anyaggyűjtést még kassai tartózkodása előtt elkezdte. Az viszont kérdéses, hogy ezt az énekeskönyvet már Kassán úgy nyomtatták ki, hogy a Méliuszhoz intézett ajánlólevél benne volt, vagy az utóbbit csak utólag nyomtatták hozzá, miután a készen lévő énekeskönyvet a nyomdával együtt sikerült Debrecenbe átmenteni. Czeglédy Sándor szerint „Újfalvi hymnológiai katalógusában vannak hiányok, de ha valamit tud, azt tényleg tudja, és hyperkritikai eljárás, ha kétségbe vonjuk azt az adatát, hogy Huszár Gálnak volt egy nyolcadrét alakú énekeskönyve, amely Méliuszhoz intézett ajánlólevelével mint 1560-as kiadvány került a nyilvánosság elé.”⁴⁶⁰

Az addig egyetlen példányban sem ismert énekeskönyvvvel kapcsolatos feltételezések tisztázására akkor kerülhetett sor, amikor Borsa Gedeon, az Országos Széchenyi Könyvtár főkönyvtárosa németországi kutatóútja alkalmával Stuttgartban 1975 júliusában megtalálta Huszár Gál első énekeskönyvét s annak végén Kálmáncsehi Sánta Márton primáit. A felfedező később közli, hogy „kevés vagy talán egyetlen olyan régi magyar nyomtatvány sincs, amellyel példány ismerete nélkül annyian és annyit foglalkoztak volna, mint Huszár Gál 1560-ban megjelent énekeskönyvével. (...) A 16. századi énekekkel foglalkozó szinte valamennyi szakember állást foglalt az 1560. évi énekeskönyv problémájával kapcsolatban, de érveléseik és következtetések bizony gyakran homlokegyenest meredtek egymásnak.”⁴⁶¹ „Nagy volt tehát mind az örömöm, mind a meglepetésem – írja Borsa Gedeon –, amikor a stuttgarti Württembergische Landesbibliothek egyik kötetében Huszár Gál nevezetes és ugyancsak 1602 óta hiába keresett 1560. évi énekeskönyve függelékeként, ahhoz hozzányomtatva előkerült ez a másik, Kálmáncsehi-féle munka is.

459 SCHULEK: Kálmáncsehi Márton: „Reggeli éneklések könyve”, 350–352. Zoványi Jenő református egyháztörténész szerint sem jelenhetett meg ez a kiadvány 1560-ban. Szerinte „Huszár az 1560. évnél egészen a legvégén, december 27-én menekülve el kassai fogásából, Debrecenben teljes lehetetlenség lett volna ez év folyamán még csak hozzá is kezdenie akármilyen könyv nyomásához.” (ZOVÁNYI: Adatok a magyar protestantizmus múltjából. I. Melius Péter énekeskönyve, 280.)

460 CZEGLÉDY: Méliusz Ágendája és hymnológiai tevékenysége, TtREL I.27.c.186.69, 1967, 14.

461 BORSA: Huszár Gál 1560. évi énekeskönyve, 367–368.

(...) Ezek alapján bizonyos, hogy a kiadvány már Huszár debreceni tevékenysége során készült el.⁴⁶²

Bizonyára ilyen örömmel fogadta a hírt Czeplédy Sándor is, hiszen feltevései helyesnek bizonyultak. A Néhány megjegyzés Huszár Gál most megtalált énekeskönyvéről című tanulmányában a jelentős felfedezés néhány debreceni vonatkozását tárgyalta. Megállapítja, hogy most bebizonyosodott Szilvásújfalvi adatának helyessége.⁴⁶³ Czeplédy Sándor levonja a konzekvenciát, miszerint az énekeskönyv megtalálásával mostantól Huszár Gál énekeskönyvét tekinthetjük a debreceni könyvnyomtatás első termékének. Ugyan a mű nyomtatását Magyaróvárott kezdte, annak végét a kolofonban található helymegjelölés és évszám szerint már Debrecenben fejezte be, és ezzel megelőzte Méliusznak a kommentárját a Kolosséi Levélhez, amely 1561-ben jelent meg nyomtatásban.⁴⁶⁴ Fekete Csaba rámutat arra, hogy Huszár Gál megtalált énekeskönyve a hozzá csatolt Kálmáncsehi Márton kisgraduáljával 1975 óta reflektorfénybe állították Czeplédy Sándor kutatási eredményeit, amelyek helyessége végül beigazolódott.⁴⁶⁵

462 BORSA: A „Reggeli éneklések” és Kálmáncsehi Sánta Márton, 215.

463 CZEPLÉDY: Néhány megjegyzés Huszár Gál most megtalált énekeskönyvéről, 174. Huszár Gál ezt a könyvet még Magyaróvárott kezdte nyomtatni, ott íródott ajánlólevele is „Melios Peter döbrötzöni predicator”-nak 1560. március 1-i kelettel. A kolofonban már 1561-et olvasunk, ami azt jelenti, hogy a könyv nyomtatásának befejezése és a mű kiadása már Debrecenben történt. (u.o.) Czeplédy Sándor szerint a könyv kiadásának történetét nem nehéz rekonstruálni. Huszár Gál énekeskönyvének nyomtatását már Magyaróvárott elkezdte. Innen megválasztották kassai lelkésznek. Itt október elejéig nyugodtan végezhetette a nyomtatást. Ekkor azonban letartóztatták őt. A fiatal Bornemissza Péter szervezte meg kiszabadítását, így december 27-én már Debrecenben volt nyomdai felszerelésével és az énekeskönyv kinyomtatott íveivel. Itt azonban kiderült, hogy az énekeskönyv még nem felelt meg a debreceni igényeknek. Debrecen ekkor már a legfőbb dogmatikai vitakérdésben, az úrvacsora tanában teljesen elhatárolta magát a lutheránusoktól, tehát az új énekeskönyvnek ebből a szempontból is debreceni profilt kellett adni. (CZEPLÉDY: Énekeskönyvünk a legújabb eredmények fényében, TITREL I.27.c.187.71, 1975, 2.) Nemcsak a kolofon 1561-es évszámából, de tartalmi megfontolásokból is következik, hogy Huszár Gál énekeskönyvének befejező részét Debrecenben szerkesztette és nyomtatta. Bizonyítékul szolgál erre az is, hogy Kálmáncsehi zsoltárfordításai is bekerültek az énekeskönyvbe. (CZEPLÉDY: Néhány megjegyzés Huszár Gál most megtalált énekeskönyvéről, 174.)

464 CZEPLÉDY: „Szabadon, nem iga alatt”, 241.

465 FEKETE: A délvédeli graduálok és a viszonyítás megolthatlanságai, 49.